

TAMÁS DÉNES

AZ EGYETLEN KÖNYV IGÉZETÉBEN

A művészet a technikai reprodukció korszakába lépett – állította fel a diagnózist még a huszadik század harmincas éveiben Walter Benjamin, az azonos című tanulmányában.¹ Ez a diagnózis azóta többszörösen igazolódott, tulajdonképpen azóta is ennek a változásnak a jelentőségével és konzekvenciáival küszködünk, amikor a művészet mibenlétéről és jelentőségéről gondolkodunk. Ami veszteség ebben a korszakváltásban, azt Benjamin szerint a műalkotás aurájának fogalmával lehet leginkább megragadni, egy olyan fogalommal, amelyre az alábbiakban alaposabban ki fogok térni. A sokszorosíthatósággal tulajdonképpen a mű aurája sérül, ami a mű egyszeri előfordulásának valóságában van megalapozódva. Ugyanakkor, amikor azt halljuk, hogy „technikai reprodukció”, elsősorban képekre és hangzó tartalmakra gondolunk, mintha ezekre a médiumokra kitüntetettebben vonatkozna a sokszorosíthatóság cezúrája. Maga Walter Benjamin is a fotográfiát és a filmet veszi alaposabban górcső alá, miközben azért utalásként kitér más médiumokra is. Többek között az irodalomra, a könyvre is, „Tudjuk, milyen óriási változást hozott az irodalomban a nyomtatás, vagyis az írás technikai reprodukálhatósága” – állítja. Amivel felhívja a figyelmet egy másik nagy történetre, hiszen ez a változás a szövegekkel is megtörtént, ami azzal kezdődött, hogy a beszédet leírták, majd másolni kezdték, később kinyomtatni, digitálisan sokszorosítani, sőt

**A sokszorosíthatósággal
tulajdonképpen
a mű aurája sérül,
ami a mű egyszeri
előfordulásának
valóságában van
megalapozódva.**

aminek csak a kezdetén vagyunk, a mesterséges intelligencia segítségével előállítani. Alapvető állításom, hogy ezt a történetet is áthatotta a könyv egyszerűségének, egyediségének a problémája, amely az éppen aktuális reprodukciós technikáknak köszönhetően más és más kérdésekkel szembesít bennünket. Ugyanis minden médiumváltás leírható úgy, mint ami egyszerre eredményez bizonyos nyereségeket (elsősorban ezek érdekében megy végbe a médiumváltás), ahogy veszteségekkel is számolni kell.² Így van ez a könyvek esetében is, amelynek médiumváltásai a nyereségek és veszteségek más és más rendszerét eredményezték. Mi történt ebben a történetben a könyv egyediségével? – tehető fel a kérdés. Hogyan néz ki a nyereségek és veszteségek rendszere a könyv esetében? Egyáltalán lehet-e beszélni a könyv aurájáról? Ezek azok a kérdések, amelyekkel a következőkben foglalkozni fogok.

Mielőtt erre sor kerülne, alaposabban ki kell térni az aura fogalmára, meg kell alkotni az aura operacionalizálható fogalmát annak érdekében, hogy a könyvek esetében is használni lehessen. Minderre azért is szükség van, hogy utána tudjunk eredni a könyvek auravesztési folyamatának.

Benjamin auradefiníciója a következő: „egyszeri felsejlése valami távolinak, legyen bármilyen közel”. Ez elég homályos meghatározásnak tűnik, pedig Benjamin ezzel csak az egyszeri találkozás élményét próbálja körülírni, ami példáiából is kiderül. Egy nyári délután tekintetünkkel követni a horizonton kirajzoló heggyvonulatot nem más, mint belélegezni a hegynek az auráját – ez egyik példája Benjaminsnak. A „belélegezni” metafora magától értetődően fejezi ki, hogy az aura tulajdonképpen a közvetlenség tapasztalata, az egyszerűség megmutatkozása, ami itt az eredeti jelleget is takarja. A mű egyszeri előfordulásának itt és Most-jában találkozhatunk a működő aurával. Ebben az egyszeri megjelenésben alapozódik meg a mű kultikus értéke, aminek következtében a mű valamilyen kultusz tárgyává tud válni, ami lehet vallási rituálé, de Benjamin ide sorolja „a szépség profán szolgálatát”, ami a műalkotások muzealizálódásának előfeltétele. Ebből pedig következik, hogy a mű egyedisége, illetve megmutatkozásának az egyediséghez kapcsolódó körülményei plusz tartalmakat adnak hozzá megtapasztalásához. Aki látott eredeti festményt, és összehasonlította azt annak reprodukciójával, az tudja, mire utalok. Az eredeti festmény sajátos színerősségeit, fényviszonyait, textúrájának jelentésségét semmilyen reprodukció nem tudja visszaadni (eddig, tehető hozzá). Az aura operacionalizálható meghatározása tehát ezeknek a plusz tartalmaknak a meglétével függ össze. Ezek a plusz tartalmak válnak az aura tettenérhetőségének markereivé.³

A könyvek esetében azonban bonyolultabb a helyzet. A könyvre ugyanis elsősorban a tartalma alapján gondolunk, hiszen az egyik legszellemibb produktum, mivel a nyelv közegében létezik, leginkább függetlenül hordozójától, materiális megvalósulásától. Másrészt a könyvet mindig körülengte valami titokzatosság, elég csak a régi könyveknek a filmes ábrázolására gondolni. A könyv utal *valamire*, képvisel *valamit*, hiszen a könyv tulajdonképpen a nagybetűs Tudás helye, a Titok, a Világ Titkának letéteményese, az írástudók pedig a könyvek felkent papjai, akik hozzá tudnak férni az ilyen tárgyak tartalmához. Ez az összefüggés alapozta meg a könyvek kultikus jellegét, ami az idők során lassan leépült, minek következtében kultikus tárgyból használati tárggyá változott a könyv. Ezért állíthatja Weiss János, hogy „a modernség egésze leírható a könyv auravesztésének folyamataként”.⁴ De a világ varázstalanodásának weberi koncepciója is párhuzamba állítható ezzel a történettel. Ez az auravesztés pedig

nem másban, mint a különböző médiumváltásokban érhető tetten, a technikai sokszorosíthatóság különböző megvalósulásaiban. De hol keressük a könyv egyediségét, a könyv auráját? Melyek azok az összefüggések, amelyek plusztartalmakat adnak a könyvekhez? Amiktől jelentősebbnek, mélyebbnek vagy egyenesen varázslatosnak érezzük a könyvekkel való találkozást. Úgy gondolom, az auravesztésnek két vetülete van, az egyik a könyv fizikai megjelenéséhez kapcsolódik, a másik a könyv eszmei egyediségének gondolatában alapozódik meg. Mindkét összefüggés a könyv aurájának megteremtődéséhez járul hozzá, ahogy mindkét összefüggés átalakulását végig lehet követni a könyv története során.

De már a kiinduló pillanatban egyből érzékelhetővé válik minden probléma. Az első médiumváltás az írásbeliség megjelenését jelenti, ennek a médiumváltásnak a traumája pedig már az írásbeliség hajnalán jelentkezik, többek között Platón filozófiájában. Ahogy fentebb is jeleztük, minden médiumváltás leírható a veszteségek és a nyereségek mérlegeként, ennyiben az írásbeliség esetében is kimutathatóvá válnak a veszteségek és a nyereségek összefüggései. Platón *Phaidrosz* című dialógusa példaértékű ebben a vonatkozásban, amelynek ide kapcsolódó fejtegetései a korabeli morális pánik eklatáns példajaként is olvashatók.⁵ Platón egyértelműen veszteséggként írja le az írás technológiájának a megjelenését. Az írás megjelenésével a tudás igazi közegének pervertálódása történik meg, hiszen a tudás igazi közege a lélek, amelybe valóságosan vannak beleíródva az igazi eszmék.⁶ A legalapvetőbb probléma az írás esetében, hogy felédést fog oltani azok lelkébe, akik az írást gyakorolják, mondja Platón, hiszen elég, ha az íráshoz fordulnak, hogy valamit felidézzenek, nem kell gyakorolják emlékezőtehetségüket. Az írás nem az emlékezés, hanem az emlékeztetés közege, benne külsődlegessé válik a tudás, ezért nyújtja csak a tudás látszatát, nem pedig valóságát. Nem célunk itt kimerítően felsorolni Platón érveit, ahogy azok helytállóságával sem akarunk vitatkozni. Egy másik értelmezési keret ugyanis felfedi ennek a változásnak a pozitívumait is. Ez az értelmezési keret az utóbbi időben elhíresült szóbeliség-írásbéliség kommunikációelméleti paradigma, amelynek leghíresebb képviselői Marshall McLuhan és Walter J. Ong. Kettőjük közül Ong a szakszerűbb, az ő szóbeliség – írásbéliség – másodlagos szóbeliség megkülönböztetése pontosan leírja az írásbéliség forradalmát. Ong szerint az írásbéliség megjelenése és elterjedése teremtette meg a „kontextusfüggetlen nyelvet”, és az ahhoz szorosan kapcsolódó „lineáris, elvont gondolkodást”, ami évszázadok alatt tulajdonképpen az egész modern kultúra és tudomány kiépülését eredményezte.⁷ A könyv megjelenése és elterjedése ennek a fordulatnak a tulajdonképpeni betetőződése, minek következtében beszélhetünk a „könyv korszakáról”, ahogy Iván Illich is teszi *A szöveg szólóskertje* című könyvében.⁸ Ebben a korszakban válik a könyv alapvető kultúrahordozó objektummá, hiszen mint technológia meghatározó szerepet játszik az emberi gondolkodás, kommunikáció és tudás megszerveződésében. Ugyanakkor ebben a korszakban alapozódnak meg azok a megkülönböztetések is, amelyek a könyv aurájának megképzéséhez járulnak hozzá. Ezeket fogom az alábbiakban áttekinteni.

A könyv a maga fizikai megjelenésében is vonzó objektum tud lenni. A bibliofil lények be tudnak számolni vonzalmuk irányultságáról és természetéről. De hogy vonzalmukat a könyv fizikai megjelenésének pontosan milyen markerei vezérlik, talán nincsenek tisztában. Pedig e vonzalom mögött világos megkülönböztetések húzódnak meg, amelyek mind a könyv aurájával függnek össze. A könyv aurája e megkülönböztetések révén képződik meg, ahol a megkülön-

böztetés egyik tagja növeli a könyv auráját, míg a vele szemben álló lefokozza. A következőkben néhány ilyen megkülönböztetést sorolok fel, megpróbálva egy fokozatosságot konstruálni, amelynek kiindulópontját az egyediség, az eredetiség, a származás és a szerző közelsége képezi meg.

Ha az eredetre koncentrálnunk, az első különbség, ami megvonható a könyv esetében, az a *kézirat* és a *kinyomtatott példány* között adódik. A kézirat a nyomdában előállított példányhoz képest mindig értékesebbnek bizonyul, hiszen egyrészt egyedi darabnak tekinthető, másrészt magának a szerzőnek a kéznyomát is magán viseli. Ha már ki van nyomtatva a könyv, akkor mindig az *első kiadás* lesz az értékesebb a *későbbi kiadásokhoz* képest, ahogy a *ritkán előforduló a tömegesen előfordulóhoz* képest. A *régi könyveket* eleve belengi egy különös aura, hiszen önmagukban is egy történelmi korszakot reprezentálnak. Manapság a *papírra nyomtatott könyv* és az *elektronikus könyv* közti különbség osztja meg az olvasókat. A nyereségek egyértelműek ebben az esetben is. A papíralapú könyv egyediségéhez képest az elektronikus könyv korlátlanul másolható és terjeszthető, ahogy tárolni, felhalmozni is sokkal könnyebb. Másrészt a veszteségek is kézzelfoghatóak, hiszen pont ezeknek az előnyöknek köszönhető, hogy felszámolódik a könyv kultikus tapinthatósága és illata, elvész a műtárgyjellege. Az olvasásélmény különbözőségéről is beszámolnak különböző kutatások. A papíralapú könyvek inkább a mélyebb koncentrációt és az aktív elmélyülést segítik elő, míg a digitális könyvek gyorsabb információszerezést és könnyebb hozzáférhetőséget kínálnak, de hajlamosítják az olvasót arra, hogy felületesebben olvassa el a szöveget. Anne Mangel és társai kimutatták, hogy a Kindle elektronikus olvasón megváltozik a történet befogadásának a minősége a papíralapú könyvekhez képest. Ugyanis a Kindle haptikus és tapintható visszajelzései nem nyújtanak ugyanolyan támogatást a történet mentális rekonstrukciójához, mint egy nyomtatott zsebkönyv. Ami azt jelenti, hogy ha elektronikusan olvasunk, nehezebben tudjuk a cselekményt pontosan rekonstruálni, mint a nyomtatott könyv esetében.⁹

A szerző közelsége szinten auraképző mozzanatnak tekinthető. A kézirat esetében már jeleztük a szerző kézjegyének az auraképző képességét. Ez működik a dedikálások esetében is, hiszen egy *szerző által dedikált példány* mindig értékesebb lesz egy *nem dedikált példánynál*. A dedikáció nem más, mint a híres író személyességének, szó szerint érintésének a bizonyítéka. De magának a felolvasásnak is kultikus jelentősége tud lenni. Elsősorban akkor, ha maga a szerző olvassa fel a szövegét, mintegy hangjával tolmácsolva és hitelesítve a könyv üzenetét. De bármilyen hangos olvasás jelentőségelteljesebb tud lenni a néma olvasáshoz képest, már csak azzal is, hogy többeket ér el, és mintegy megszólaltatja, kierősíti a könyvet.

A könyvhöz kapcsolódó *kultikus gyakorlatok* szintén visszaszorulóban vannak napjainkban. A Bibliára tett kézzel esküdni a bírósági tárgyaláson az utolsó ilyen gyakorlatok közé tartozik. A múzeumokban kiállított régi könyvtárgyak szintén a könyv kultikus jelentőségét hangsúlyozzák. De a könyv mai kultuszának a helyei tulajdonképpen a könyvbemutatók maradtak, amelyek valójában felolvasással egybekötött dedikálóestek. Bíró-Balogh Tamás irodalomtörténész parodisztikusan írja le az ilyen események jelentőségét: „egy tágas teremben összegyűlnek a hívek, hogy meghallgassák az úr (vagy hölgy) szavait. Áhítatos csendben figyelnek (persze mindig van, aki a telefonját nyomkodja közben, mert ő csak azért jött, ami ez után következik): a kinyilatkoztatás után pedig a hívek

megszerezhetik, magukhoz vehetik a szent szerző egy szakralizált darabját, egy dedikált könyvet.”¹⁰ Nem kell különös éleselméjűség ahhoz, hogy észrevegyük, az irodalmi kultusz tulajdonképpen a vallási rítusokra vezethető vissza, amit maga a fogalomhasználat is igazol. A könyv elveszőben lévő auráját és kultuszát más írói aktusok is megpróbálhatják életben tartani. A kortárs magyar irodalmi közegben az egyik leghírhedtebb aktus, amikor Esterházy Péter egy lapra kézzel másolja le Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényét, ezzel a performansszal nyomatékosítva a regény kultikus jelentőségét. Ehhez a gesztushoz hasonlítható Korpa Tamás tette is, aki saját könyvét, a *Házsongárd Live* című, Kolozsvárhoz erősen kötődő verseskötetét másolja át rituálisan egy lapra, amit majd kifüggesztenek a kolozsvári Bulgakov irodalmi kávéházban. Mindkét esetben egy szerző és az ő kézírása a hitelesítő aktus, még ha más és már értelemben is. De ebbe a sorba illeszkedik az a 2016-ban indult kezdeményezés, amely az *Írók a szegény sorsú gyermekekért* elnevezésű Facebook-csoporthoz kötődött, ennek keretében kortárs írók kézírataira lehetett licitálni, ahhoz, hogy a befolyt összeget jótékony célokra fordítsák.

A fizikai megjelenés mellett a könyv eszmei egyediségének gondolata az, ami a könyv aurájának megképződéséhez járul hozzá. Sőt fontos látni, hogy a két dolog összefügg, ugyanis a könyv fizikai megjelenésével kapcsolatos auraképző mozzanatok mind a könyv eszmei egyediségének gondolatából vezetődnek le, az alapozza meg őket. A könyv nem csupán egy fizikai foglalat, amiben szövegek találhatóak, hanem egy eszmeiség kifejeződése is, aminek sokáig nagy jelentősége volt kultúránkban, ahhoz, hogy a huszadik században ennek az eszmeiségnek a felszámolása kezdődjön el, elsősorban különböző teoretikus fejtegetésekben.

Jacques Derrida a következőképpen fogalmazza meg ezt az eszmeiséget: „a könyv ideája a jelölő – véges vagy végtelen – totalitásának az ideája.”¹¹ A könyv ennyiben egy eszme, a megértésre, a kifejezésre hivatott teljességének az eszméje, amit a könyv képes magába foglalni. A könyv tartalmazza mindazt, ami megértésre hivatott, és ezt a maga teljességében teszi. A könyv képes leképezni, magába foglalni, megértetni a világot, mindezt azért, mert a világban is van valami könyvszerű. Ez a gondolat alapozza meg a könyv metaforikus jelentőségét, amelyet olyan metaforák hordoznak, mint „a természet eme könyve”, „az élet nagy könyve”, „egyetlen könyvben az egész élet” stb. A könyv világszerűségének és a világ könyvszerűségének analógiás megfeleltetése teszi teljessé ezt a gondolatot.

Ezt az egész építményt pedig a könyv egyszerűségének a gondolata szövi át. Valahol léteznie kell egyetlen könyvnek, amiben benne van minden, ami lényeges, amiben feltárul a világ rejtélye. Egyetlen könyv, egyetlen képlet, egyetlen metafora – ezek mind a metafizikusan szemlélt világ kulcsát jelentik. Sokáig a vallásalapító textusok kerültek ebbe a pozícióba. A kereszténységet eleve a Könyv vallásának nevezik, ahol a Biblia, a „Könyvek Könyve”, mindent tartalmaz, ami a világ megértéséhez, a világban való eligazodáshoz szükséges. De a 41. hadisz¹² magát a Koránt is hasonló pozícióba helyezi: „csak aszerint kell cselekedni, ami a Koránban van, és nem kell foglalkozni azzal, ami nincs benne.” Borges *Bábeli könyvtár* című novellájában a Könyvtár lesz az Univerzum analógiája. Ebben a novellában felsejlik, hogy felesleges a Könyvtár, hiszen elég lenne egyetlen Könyv, ami mindent tartalmazhatna, hiszen „végtelen számú, végtelenül finom lapokból állna.”¹³ Megírni az egyetlen érvényes regényt, verset, filozófiai művet – úgy gondolom, ez a metafizikus vágy számos alkotói szándék ki nem mondott táplálója: „én nem akartam többet, mint egyetlen komoly

könyvet megírni, s azzal kész, vége” – jellemzi írásművészetét Krasznahorkai László. De kisebb léptékű, mégis a totalizálás szándékát magukba foglaló törekvésekről is be lehet számolni. Vida Gábor marosvásárhelyi író *A dadogás története* című önéletrajzi jellegű művében magától értetődően hivatkozik a *Nagy Erdély-regényre*, amit állítólag mindig meg szeretett volna írni. Az ehhez hasonló vágyak mögött az a gondolat bújik meg, hogy lehetséges egyetlen könyvben totalizálni egy területtel kapcsolatos kifejeznivalót. Egy könyv teljességében tudja reprezentálni, amit mondani lehet egy témáról, hiszen képes lefednie teljesen az adott területet.

A könyv kultúrájában létezett egy modell, ami megszabta a könyvvel kapcsolatos gondolkodást. Eszerint a könyv a szilárd és megszerzhető tudás tárolójaként és eszközeként funkcionál. A könyv mint egy belső strukturáltsággal rendelkező entitás egy hármasszámú folyamat foglya, teljesen megérthető és kimeríthető a külvilág általi meghatározottság, a művek egymásra következése, illetve a szerzőjéhez való kapcsolódás révén – ahogy Roland Barthes állította.¹⁴ Ennek a modellnek a válsága tulajdonképpen a könyv eszmei egyediségének a gondolatát kezdi ki. A 20. század második fele eleve a Végek bejelentésének a korszaka. A szerző és a mű halálát Roland Barthes és Michel Foucault,¹⁵ míg a könyv végét Jacques Derrida jelenti be.¹⁶ A könyv eszméje feloszlik különböző anoním működésekben, legyen az az írás, a nyelvjáték, a szövegszerűség – ez a posztstrukturalizmus öröksége. Peter Sloterdijk egyenesen a könyvkultúrára alapozódó humanista örökség végét jelenti be.¹⁷ Szerinte a hálózati forradalmak révén az emberek aktuális társadalmi együttélése új alapokra helyeződik, amelyek döntően már posztirodalmiak, ebből fakadóan poszthumanisztikusak lesznek. Hogy ez nyereség vagy veszteség, nehéz eldönteni, főleg azért, mert amit a posztstrukturalizmus képviselői felszabadulásként értékeltek, mármint a szerzői pozíció felszámolását, a múltól, a történettől a szöveg felé való elmozdulást, az egy másik olvasatban az elbizonytalanodás, a középpont- és jelentésvesztés eseménye. Ha történeti perspektívába helyezük a kérdést, jól látszik, hogy a sokáig kimozdított centrumok mintha újra érvényessé kezdenének válni, ezért lehet beszélni a szerző, a történet visszatéréséről, elsősorban az áltörténelmi és az autofikciós prózának köszönhetően.

A könyv auravesztésének története azonban nem fejeződött be ezen a ponton. A könyvkultúra végét legmarkánsabban a internet megjelenése, illetve az internethez kapcsolódó új kommunikációs formák elterjedése gyorsította fel. Ennek köszönhető, hogy a könyv mint kultúra- és tudáshordozó médium helyett a másodlagos szóbeliségnek elsősorban a vizualitásra épülő médiumai terjednek el. Ezek kiszorítják a könyvet, jól mutatják ezt a különböző nemzeti statisztikák, amelyek mind az olvasott könyvek számának a csökkenéséről számolnak be.¹⁸ A könyv már nem a világ leképezésének egyetlen, abszolút helye. Nem véletlen, hogy a könyv helyett a számítógép meg a háló válik új metaforaképző elemmé, ha az elme, a tudás, a világ természetét akarjuk szemléltetni. Ennek következtében nem eltűnik a könyv, hanem inflálódik, egyszerre lesz sok belőle és értéktelenedik el. Ezért önthette el az antikvár könyvek sokasága az erdélyi városok utcáit, elsősorban az elöregedett magánkönyvtárak felszámolásának következtében. Ahogy a könyves megjelenések elértéktelenedéséről is be lehet számolni, hiába váltak egyre látványosabbá a jól marketingelt irodalmi események. A tudományos életben, a tudományos publikációk esetében is érzékelhető ez az elmozdulás, hiszen a tudományos teljesítményt felmérő metrikus rendszerekben

egy jól elhelyezett tanulmány sokkal többet ér, mint egy könyv. Míg az általában többszerzős tanulmány az előremutató, az aktuálisan képződő tudásnak a helye, addig a könyv legfeljebb összegyűjteni tudja a tudást és népszerűsíteni azt. De ezt is egyre hatástalanabban teszi, hiszen az egyre jobb online felületekkel kell versenyeznie, ahol a wiki-típusú szótárak, a tudomány-népszerűsítő podcastok sokkal gyorsabban és hatékonyabban származtatják át a tudást. Még akkor is, ha ezeknek a felületeknek a nyereségek mellett az egyértelmű hátrányaival is kell számolni.

A szövegem végén azonban még egy lépéssel tovább kell lépni. Hisz lassan a mesterséges intelligencia korszakába lépünk át, ezért érvényes kérdés lesz, hogy mi marad a könyv aurájából ebben a korszakban. Mit fog okozni az, ha már a mesterséges intelligencia fogja a könyveinket írni? Ha kiszervezzük a szövegrási, szövegfeldolgozási képességünket, mi megy veszendőbe? Ezek mind nyugtalanító kérdések, amit a nagy társadalmi, kulturális, oktatási rendszerek működtetőinek kell megválaszolniuk. Úgy gondolom, érvényesen demonstráltam, hogy lehet a könyveknek aurája, különösen a papíralapú változatok esetében, mivel a fizikai jelenlét, a történeti és kulturális kontextus, valamint az olvasás folyamata mind hozzájárulnak ehhez az élményhez. Ahogy a szövegem végére már az is kikristályosodhatott, hogy már régóta ennek az aurának a megkopását, felszámolódását éljük. Ugyanakkor azt gondolom, a metafizikai készlet maradt, ha rejtetten, ki nem fejezett módon is. Senki nem azért ír, hogy valamilyen algoritmust működtessen, hogy az, amit létrehoz, valamilyen anonim struktúrát, működést tartson mozgásban. A könyv eszméje és aurája valóban eltűnőben van, de mindenki, aki még írni kezd, azt az egyetlen könyv ígézetében teszi. És talán egy darabig még az olvasókra is lehet számítani.

■ JEGYZETEK

1. Walter Benjamin: *A műalkotás a technikai reprodukció korában*. In: Walter Benjamin: *A műalkotás a technikai reprodukció korában*. Open Books, Bp., 2024.
2. Benjamin magát az auravesztést is egy ilyen, nála nehezen feloldható kettőség összefüggésében értelmezi. Ugyanis habár a sokszorosíthatóság elveszi a művel való találkozás egyszeri élményét, azaz korlátozza kultikus felhasználhatóságát, másrészt ez a veszteség előnyt is jelent, hiszen útjában áll a művészet politikai felhasználásának, fasizálódásának. Ugyanakkor jó kérdés, hogy a reprodukció mennyire tudja maga alá gyűrni a politika vészterhes esztétikai auráját.
3. Alaposan elemzi ezeket az összefüggéseket Weiss János *A modernség esztétikai programja* című könyvében (L'Harmattan, Bp., 2020), amelyet egészen Walter Benjamin Műalkotás-tanulmányának elemzésének szentel.
4. Weiss János: *A könyv mint metafora Noválsnál és Borgesnél*. Kellék 2000/14.
5. Platón: *Phaidrosz*. Atlantisz, Bp., 2005.
6. Jóval később Jacques Derrida az, aki figyel arra, hogy maga Platón sem tudja elkerülni az írás metaforikáját, amikor a lélekbe íródó valóságos tudásról beszél. Az inskripció tehát sokkal mélyebben a tudás része, mint ahogy Platón gondolta, hiszen nem másnak, mint a maradandóságnak a metaforája. Lásd ehhez *A disszemináció* című művének első fejezetét, ami a *Platón patikája* elnevezést kapta. Jacques Derrida: *A disszemináció*. Jelenkor, Pécs, 1998.
7. Lásd. Walter J. Ong: *Szóbeliség és írásbeliség*. Gondolat, Bp., 2010.
8. Lásd. Ivan Illich: *A szöveg szőlőskertje*. Gond-Palatinus, Bp., 2001.
9. Anne Mangen – Don Kuiken: *Lost in an iPad: Narrative engagement on paper and tablet*. Scientific Study of Literature 2014. 2.
10. Bíró-Balogh Tamás: *Írói és olvasói kultuszok*. SZIFOnline 2019. május 13. Web: https://www.szifonline.hu/kritika-essze/1230-r_i_s_olvas_i_kultuszok
11. Jacques Derrida: *Grammatológia*. Typotex, Bp., 2014. 27.
12. A Hadísz Mohamed proféta életéről, illetve más korabeli muzulmánok tetteiről és szavairól összegyűjtött közlések gyűjteménye.
13. Jorge Luis Borges: *A titokban végbement csoda*. Kriterion, Buk., 1978.
14. Roland Barthes: *A múltól a szöveg felé*. In: *Uő: A szöveg öröme*. Osiris, Bp., 1996.

15. Roland Barthes: *A szerző halála*. In: *Uő: A szöveg öröme*. Osiris, Bp., 1996; Michel Foucault: *Mi a szerző? Világosság* 1987/7.
16. Jacques Derrida: *Grammatológia*. Typotex, Bp., 2014.
17. Peter Sloterdijk: *Az emberpark szabályai*. Jelenkor 2000/10.
18. Magyarországon a lakosság fele mondta azt, hogy az elmúlt évben legalább egy könyvet olvasott, míg Romániában huszonkilenc százalék, az Eurostat legfrissebb felmérése szerint. De Magyarországon évi tíz könyvet már csak a lakosság tíz százaléka olvasott, ami azért kell ahhoz, hogy valakit rendszeres könyvolvasónak nevezhessünk. *Younger people and women in the EU read more books*. Eurostat 2024. augusztus 9. Web: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240809-2>

